
MEGTART A SZÓ

HASZNOSÍTHATÓ ISMERETEK
A KÁRPÁTALJAI MAGYAR
NYELVHASZNÁLATRÓL

SZERKESZTETTE: CSERNICKÓ ISTVÁN

Milyen kérdésekre kereshet választ az Olvasó ebben a kötetben

- kik és hányan beszélnek a magyar nyelvet Kárpátalján?
- milyen kilátásai vannak a régió magyar közösségének a demográfiai mutatók alapján?
- miért beszél több nyelven is a kárpátaljai magyarok többsége?
- van-e valamilyen rendszer, logika abban, hogy hol, mikor, kivel milyen nyelven beszélünk?
- mi az a kétnyelvűség és milyen típusai vannak?
- milyen társadalmi következményei lehetnek a kétnyelvű nyelvi helyzetnek?
- miért kiegyensúlyozatlan a nyelvtudásunk?
- hogyan válhat valaki kétnyelvűvé a családban és az iskolában?
- milyen kortól lehet/érdemes nyelve(ke)t tanulni?
- miért ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok az anyanyelven való oktatást?
- miért nem ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok a többségi nyelven való tanulást?
- miért használnak a kárpátaljai magyarok ukrán/orosz eredetű szavakat a magyar beszédükben?
- mi az oka annak, hogy időnként egyazon beszélgetésen belül átváltunk egyik nyelvről a másikra?
- mit tartanak szokatlannak a kárpátaljaiak nyelvhasználatában a magyarországiak és miért?
- milyen törvények, rendeletek és hogyan szabályozzák Ukrajnában a nyelvek használatát?

MEGTART A SZÓ

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek
a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Szerkesztette: Csernicskó István

MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság
Hodinka Antal Intézet

Budapest – Beregszász, 2010

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Írta:

Beregszászi Anikó
Csernicskó István
Hires-László Kornélia
Karmacsai Zoltán
Márku Anita
Molnár D. István
Molnár József

Szerkesztette:

Csernicskó István

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Intézetében, az MTA HTMTÖ támogatásával.

A kötetben szereplő illusztrációkat válogatta, szerkesztette, a fotókat készítette:
*Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Gönczy Sándor, Karmacsai Zoltán, Makó András,
Márku Anita, Molnár József és Molnár D. István.*
Tipográfia: Fábián Zoltán

A kiadványban szereplő keretes írások nagy része átvett anyag. Ezeknél mindig feltüntettük a forrást.
Ha sem a forrás, sem a szerző nincs jelölve a keretes írásban, a szöveg a szerzők munkája.

A „felélesztett” ír nyelv című írást Bányi Szilvia készítette.
A Hozzáadó kétnyelvűség Európában: Finnország példája című keretes rész szerzője Ferenc Viktória.
A nyelvválasztást befolyásoló egyéb tényezők Molnár Anita írása.

A kötet kiadását támogatta a:

© A szerzők
© MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság és Hodinka Antal Intézet

ISBN 978-963-508-582-8

TARTALOM

Előszó (Csernicskó István)	7
A kisebbségi nyelvek megtartásának alapvető feltételei (Csernicskó István)	9
AKIK A MAGYAR NYELVET FENNTARTJÁK: MAGYAROK ÉS MAGYAR ANYANYELVŰEK KÁRPÁTALJÁN	13
A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai	15
A kárpátaljai magyarság lélekszáma és területi elhelyezkedése (Molnár József és Molnár D. István)	15
Anyanyelvi összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	23
Korszerkezet, nemi összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	25
Népszaporulat, migráció (Molnár József és Molnár D. István)	26
Közoktatás, iskolázottság (Molnár József és Molnár D. István)	27
Vallási összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	29
Előrettekintés (Molnár József és Molnár D. István)	30
A KÉTNYELVŰSÉG ÉS A MAGYAR NYELV HASZNÁLHATÓSÁGA	33
Nyelvhasználati helyzetek és színterek	35
Mi a kétnyelvűség? (Csernicskó István)	35
Nyelvválasztás: a nyelvek közötti „munkamegosztás” (Beregszászi Anikó, Csernicskó István)	42
A kétnyelvűség lehetséges következményeiről és típusairól (Csernicskó István)	49
Hogyan válhat valaki kétnyelvűvé?	54
A kétnyelvűség típusai a nyelvelsajátítás ideje és indítéka szerint (Csernicskó István)	54
A kétnyelvűség kialakulása a családban, avagy: mikortól lehet/érdemes elkezdni a második nyelv intézményes tanítását/tanulását? (Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Karmacsi Zoltán)	56
Tannyelvválasztási útmutató szülőknak és pedagógusoknak (Csernicskó István)	62
Miben segíthetnek a tudományos ismeretek a kisebbségi szülőnek, amikor tannyelvet (oktatási nyelvet) választ gyerekének? (Csernicskó István)	62
Mit mérlegeljen a szülő, amikor az oktatás nyelvéről dönt? (Csernicskó István)	69
Milyen szintű nyelvtudás várható el a kisebbségeiktől? (Csernicskó István)	72
A KÉTNYELVŰSÉG HATÁSA A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVHASZNÁLATRA	77
A nyelvek érintkezése (Csernicskó István)	79
Hatások a szóképzésben és a nyelvi rendszerben	81
A szókölesönzés (Csernicskó István, Hires-László Kornélia és Márku Anita)	82
A nyelvérintkezések hatása a nyelvi rendszerben (Beregszászi Anikó és Csernicskó István)	93
A nyelvek egymásra hatása a kommunikatív kompetenciában (Csernicskó István)	98
A kódváltás: váltogatás a nyelvek között (Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Márku Anita)	98
A névhasználati és megszólítási szokások (Beregszászi Anikó és Csernicskó István)	103
Egyéb kétnyelvűségi hatások (Csernicskó István)	107

JOGOK ÉS LEHETŐSÉGEK AZ ANYANYELV HASZNÁLATÁRA	111
A nyelvhasználat jogi háttere	113
Ügyfelek és hivatalnokok (Csernicskó István)	113
Az Alkotmány és a törvények (Csernicskó István)	116
Az Ukrajna által aláírt nemzetközi dokumentumok (Csernicskó István)	125
Elnöki, kormány- és miniszteri rendeletek (Csernicskó István)	129
A nyelvi jogokról, összefoglalóan (Csernicskó István)	130
AZ ANYAYNELV FENNTARTÁSÁNAK SZÁNDÉKA.....	137
Kétnyelvű környezet és nemzeti azonosságtudat (Csernicskó István)	139
Ajánlott irodalom (Csernicskó István).....	147

A nyelvek egymásra hatása a kommunikatív kompetenciában

A kommunikatív kompetencia – amint erre már korábban utaltunk – az a tudásunk, amely révén képesek vagyunk azoknak az íratlan szabályoknak megfelelően beszélni, nyelvet választani, amelyek a mi közösségünkben elfogadottak, megszokottak. Hiába tudunk ugyanis beszélni egy nyelven (azáltal, hogy ismerjük az adott nyelv alapvető grammatikai szabályait, szókészletének egy részét és hangrendszerét), ha nem tudjuk, hogyan kell *beszélgetni* (azaz nyelvileg viselkedni) egy konkrét helyzetben, nagyobb hibát vétethetünk, mintha rosszul ragoznánk egy szót.

„A különböző embercsoportok eltérően beszélnek. Minden csoportnak megvannak a saját nyelvi viselkedési normái. Lehet például olyan csoport, amelyik nem bátorítja, hogy a beszélés kedvéért beszéljenek, és egy ilyen csoport tagjai nagyon hallgatagnak tünhetnek egy beszélni szerető kívülálló számára, vagy a csoport tagjai érzik meghökkentőnek a feléjük irányuló követelményt, ha a kívülálló ragaszkodik a beszélgetéshez. (...) Tanulmányos megnéznünk egy-két módszert, amellyel a világ különböző népei a beszélést vagy a beszélés hiányát – azaz a csendet – kommunikálásra használják. (...)

A !kungok beszélő emberek. A beszélés nyitottá teszi a kommunikációt közöttük, érzelmi feloldódást biztosít, és arra is használják, hogy figyelmeztessék az egyéneket, hogy kilépnek a kötelékekből, vagyis a beszéléssel próbálják elejét venni az egyének közötti, potenciálisan veszélyes konfliktusoknak. (...)

Szembeállíthatjuk a !kungok szükségletét, hogy beszéljenek, nehogy felhalmozódjanak a feszültségek, azzal a felfogással, amelyet a nyugati apacsok vallanak a hallgatásról. A !kungok beszélnek, hogy meggátolják a bizonytalanság kialakulását az emberi kapcsolatokban, a (...) nyugati apacsok inkább csendben vannak, ha fennáll az ilyenfajta bizonytalanság lehetősége. Csendben vannak, amikor 'idegennel találkozunk', (...) és az idegenektől is elvárják, hogy maradjanak csendben. (...) A csendet egészen addig fenntartják, amíg mindenki úgy nem érzi, hogy megszokta a másik

jelenlétét. (...) Az udvarlás kezdeti szakaszában ugyancsak hallgatni kell; ez esetben [a csend] azt a szemérmességet hivatott jelezni, amelyet elvárnak két olyan embertől, aki szoros kapcsolatba próbál kerülni egymással. A beszédesség ilyen helyzetben – különösen a nő részéről – illetlenségnek minősül.” Ronald Wardhaugh: *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris, 1995. 214–215. old.

Gondoljunk bele: hiába sajátítja el tökéletesen a nyugati apacs fiatalember a !kungok nyelvét, s hiába beszél a !kung lány hibátlanul apacsul; amennyiben nem ismerik azokat a társalgási szokásokat, melyek a másik közösségében természetesebbek és „normálisnak” számítanak, vajmi kevés eséllyel bontakozik ki közöttük tartós kapcsolat, ha egymásba szeretnek.

Mivel a nyelvi viselkedés normái közösségenként többé-kevésbé eltérnek egymástól, az egy-, illetve kétnyelvű környezetben élő magyarok kommunikatív kompetenciája között is felfedezhetők különbségek. A kétnyelvű kárpátaljai magyarok kommunikatív kompetenciájának, vagyis a nyelvi viselkedésről való ismereteinek például szerves részét képezi az is, hogy kívül, mikor milyen nyelven lehet beszélni. (Ezt nevezik nyelvválasztásnak, s nagyrészt erről szól a könyvünk egyik előző fejezete.) Emellett azonban egyéb téren is jelentkezik a kétnyelvű környezet hatása.

A kódváltás: váltogatás a nyelvek között

Arról már többször említést tettünk, hogy amikor egy kárpátaljai magyar megszólal, az épp aktuális helyzetnek megfelelően választania kell, milyen nyelven kezd mondandójába. Azonban a kétnyelvűek kommunikatív kompetenciája nemcsak azt teszi lehetővé, hogy a közösségben érvényes szokások szerint válasszanak az általuk ismert nyelvek közül, hanem azt is, hogy időnként akár menet közben, egyazon beszélgetésen belül is váltogassák a nyelveket. Ezt a jelenséget (a nyelvek közötti váltást egy beszélgetésen belül) a nyelvészek kódváltásnak (nyelv váltásnak) nevezik.

„A kétnyelvűek beszédének lényegét éppen az adja, hogy két nyelven is képesek társalogni, s a két nyelv használatának, esetenkénti keverésének vagy váltogatásának elég jól megragadható szabályszerűségei vannak. Egy amerikai magyar kétnyelvű ember, ha egynyelvű magyarral beszél, igyekszik 'tisztán' magyarul beszélni. Ha csak angolul tud amerikaival beszélni, a tőle telhető 'tisztán' angolt használja. Az esetek legnagyobb részében ilyenkor is 'átüt' a magyar beszédben az angol, és az angolban a magyar hatása (...).

Más a helyzet akkor, amikor angol–magyar kétnyelvű amerikai magyarok egymással beszélgetnek. Ilyenkor választhatják az angolt vagy a magyart. A kiválasztott nyelven megpróbálhatnak „tisztán” beszélni, vagy belekeverhetnek a másik nyelvből szavakat, kifejezéseket, esetleg váltogatva használhatják az angolt és a magyart. A nyelvek keverése vagy váltogatása (kódváltás) többé-kevésbé tudatos folyamatok. A beszédpartnerek, a téma, az elérni kívánt célok és más tényezők, valamint a kétnyelvű egyén nyelvtudásának bonyolult összjátéka határozza meg egy-egy megnyilatkozás angol, magyar, vagy kevert voltát.” Vázsonyi Endre – Kontra Miklós: *Túl a Kecégárdán. Calumet-vidéki amerikai magyar szótár*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 1995. 13. old.

Sokan úgy vélik, hogy a kódváltás, vagyis a nyelvek egyetlen megnyilatkozásán belüli „keverése” rendszertelen, logikátlan, zagyva nyelv. Valójában azonban ez nem így van.

„Az egynyelvű emberek nagy valószínűséggel igen kritikusak a kódkeverést illetően. Sőt gyakran használnak lekicsinylő megjegyzéseket az észlelt eredmény jellemzésére, ilyenek a *franglais* (francia és angol Quebecben), *fragnol* (francia és spanyol Argentínában), *spanglish* (kubai spanyol és angol az Egyesült Államokban), *tex-mex* (angol és mexikói spanyol Texasban)” – írja Ronald Wardhaugh. S tegyük hozzá: az amerikai magyarok feljebb már idézett nyelvhasználatát gyakran nevezik *hunglish*-nak, mi pedig nem ritkán *makaróninyelv*-ként utalunk a nyelvek keverésére, vagy *fele magyar; fele tót*-ként minősítjük. Ám nem árt tudnunk: „A jelenségnek ez az elutasítása súlyos félreértésről tanúskodik. A társalgási kódkeverés nem egyszerűen

két nyelv véletlenszerű keverése lustaság, tudatlanság vagy a kettő valamilyen kombinációja miatt. A társalgópartnerektől éppen hogy a két nyelv és a közösségi normák alapos ismeretét kívánja meg. Ezek a normák írják elő, hogy így használják a két nyelvet, hogy a társalgás résztvevői kimutathassák ismerőségüket vagy szolidaritásukat.” Ronald Wardhaugh: *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris, 1995. 94. old.

A kódváltás a legtöbb kétnyelvű közösségben teljesen természetes. Másrészt a kódváltást jól meghatározható és leírható nyelvi és társalgási szabályok irányítják.

„A nyelvválasztáson általában a társalgás alapkódjának kijelölését értik. Azonban a beszélők vagy csoportok újraértelmezhetik a nyelvek 'munkamegosztására' vonatkozó szabályokat, következésképpen egy kétnyelvű beszédpartnerek között zajló társalgás nyelve sem egyszer s mindenkorra kötött; megváltozhat a szituáció, s a kommunikációs kudarcok elkerüléséhez szükségessé válhat a nyelvek közötti váltás. (...) Tehát egy (...) társalgás során a beszédpartnereknek nem elég nyelvet választaniuk, mielőtt megszólalnak, hanem az interakció során folyamatosan készen kell lenniük arra, hogy kódot váltsanak (s ezzel reagáljanak a megváltozott körülményekre). Hogy mikor melyik nyelv használata a helyénvaló és/vagy kívánatos, abban a beszélők kommunikatív kompetenciája (...) segít.”

Márku Anita: *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft.–KMF, 2008. 15. old.

A kódváltásnak számos oka lehet. Ennek megfelelően több típusát is meg szokták különböztetni. Valamennyi típusban közös, hogy a kódváltás valamilyen kommunikációs cél érdekében történik. Vagyis a nyelvek közötti váltás nem azért megy végbe, mert a beszélő egyik nyelvet sem ismeri jól, vagy éppen nemtörődöm módon beszél, nem figyel oda arra, melyik nyelvet használja. Ellenkezőleg: a kódváltáshoz bizonyos fokú jártasságra van szükség mindkét nyelvben, illetve – éppen abból fakadóan, hogy a nyelvek közötti váltásnak mindig van valamilyen szimbolikus jelentése a társalgás folyamatában – tudatosan történik.

„...a kódváltás a kétnyelvű beszédben messze áll attól, hogy a nyelvismeret szempontjából, kevéssé kompetens beszélők által használt, grammatikailag összefüggéstelen, kevert nyelvnek minősítsük. Ennek oka abban rejlik, hogy a kódváltás gyakran olyan kommunikatív stratégiaként használatos, amely nyelvi és társadalmi információt hordoz magában. Lényeges még, hogy a kódváltások többségéhez a kölcsönzéssel szemben bizonyos második nyelvi kompetenciára is szükség van.” Borbély Anna: Kétnyelvűség és többnyelvűség. In: Kiefer Ferenc főszerk., *Magyar nyelv*, 595–627. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006. 609. old.

Éppen azért, mert a kódváltás mindig valamilyen rejtett információt, üzenetet közvetít a hallgató számára, a kétnyelvű beszélők csak ritkán alkalmaznak nyelvi eszköztáruknak ezt a kellékét olyanokkal, akik csoporton kívüliek (például egynyelvű magyarországiakkal, esetleg egynyelvű többségiekkel szemben), vagyis akik nincsenek tudatában annak, milyen szimbolikus jelentés kapcsolódhat egy-egy nyelvváltáshoz.

„...a kódváltás használata kifejezi a partnerek közötti kapcsolat minőségét. Tehát a kétnyelvűek nem használják a kódváltásos stílust azokkal a kétnyelvűekkel, akiknek nem ismerik az egyéni háttérét vagy attitűdjeit.” Borbély Anna: Kétnyelvűség és többnyelvűség. In: Kiefer Ferenc főszerk., *Magyar nyelv*, 595–627. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006. 612. old.

Az egyik olyan tényező, amely előidézheti a kódváltást, az *identitás kifejezése*. Ha kétnyelvű kárpátaljai magyarok egy beszélgetés során azt szeretnék kifejezni, hogy mi mindketten kárpátaljaiak vagyunk, akkor előfordulhat, hogy nyelvet váltanak, és ezzel jelzik egymásnak azt, amit Rudyard Kipling A dzsungel könyve című regényében Maugli a másik nyelvén elmondott „Egy vérből vagyunk, ti meg én!” mondattal fejezett ki. Ám a kárpátaljai magyar közösségben az ilyen típusú kódváltással viszonylag ritkán találkozhatunk. Ennek fő oka, hogy a kárpátaljai magyar közösség azonosságtudatában a magyar nyelvnek sokkal meghatározóbb szerepe van az összetartozás, szolidaritás kifejezésében, mint a nyelvek közötti váltásnak.

Sokkal prózaibb oka a kódváltásnak az, amikor a beszélő azért kénytelen nyelvet váltani, mert nem tudja magát megfelelően kifejezni az egyik nyelven, s ezért a másik nyelven próbálja kitölteni a hiányt. A nyelv-

„A kétnyelvűségi szakirodalomban a kódváltást (...) gyakran úgy emlegetik, mint az identitás kifejezésének, a csoporton belüli szerepek meghatározásának vagy a situációváltozás jelölésének az eszközét. (...) [M]ivel a kárpátaljai magyarság jelentős része homogén tömbön belül él, azonosságtudata határozott, a csoportközi kommunikációban szinte kizárólag a magyar nyelvet használja, a közösség a *kárpátaljai magyar beszél kárpátaljai magyarral* interakcióban elsősorban nem a nyelvek közötti kódváltást használja a kontextus és a szerepek megváltozásának jelölésére.” Beregszászi Anikó: A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 36–43. Ungvár: PoliPrint, 2004. 36. old.

váltásnak ezt a típusát *kitöltésnek* nevezik a szakirodalomban (1. és 2. példa a következő oldalon).

A kárpátaljai magyar közösségben a kódváltás leggyakoribb típusa az *idézés*. Előfordul ugyanis, hogy az egyik kétnyelvű a másikkal beszélgetve egy másik nyelven elhangzott társalgást azon a nyelven idéz fel, amelyen az eredetileg elhangzott, például abból a célból, hogy ezzel is hitelesebbé, életszerűbbé tegye elbeszélését (3. és 4. példa).

Az előzőhöz nagyban hasonló a *fordításnak, ismétlésnek* vagy *magyaráztatnak* nevezett típus, amikor az egyik nyelven elhangzott szövegrészt egy másik nyelven értelmez a beszélő (5. és 6. példa).

A társadalmi *státusz* vagy *pozíció jelzése* is kiválthat kódváltást. Előfordulhat ugyanis, hogy két kárpátaljai magyar magánemberként magyarul beszélget egymással, ám ha más körülmények között találkoznak, ahol az egyik ügyfél, a másik pedig hivatalnok, könnyen előfordulhat, hogy a hivatalokban megszokott többségi nyelvet választják. S a társadalmi státusz megváltozása akár egyetlen beszédeseményen belül is módosulhat, maga után vonva a nyelvváltást is (7. példa).

Ha egynyelvűek vannak jelen, a kódváltás akár azok társalgásból való *kizárását* is szolgálhatja (8. és 9. példa).

Egynyelvűek belépése a kétnyelvűek között folyó társalgási helyzetbe, azaz voltaképpen a *társalgás alaphelyzetének megváltozása* is előidézheti a kódváltást. Ilyenkor előfordul, hogy az X nyelven beszélgető (X és Y nyelvet egyaránt ismerő) kétnyelvűek a csak Y nyelvet beszélő egynyelvű kedvéért átváltanak az Y nyelvű társalgásra (10. példa).

Az egynyelvűek jelenléte azonban *szolidaritást* is kiválthat a kétnyelvűekből, akik ilyenkor – azt jelezvén, hogy mindkét csoporttal azonosulnak – folyamatosan élhetnek a kódváltás lehetőségével (11. példa).

A kódváltás típusai

Az alábbiakban a kódváltás típusaira hozunk fel példákat, melyek kárpátaljai magyar beszélőktől származó szövegekből származnak. (Az idézeteket az eredeti írásmód szerint közöljük.)

Kitöltés:

(1) „Van úgy, hogy amikor ukránul beszélek, akaratomon kívül átváltok oroszra. Főleg ha nem figyelek arra, hogy beszélek, vagy ha nem jut eszembe ukránul egy szó. Vagy az is előfordul velem, hogy nem tudom még használni az ukrán kötőszókat, és hogy ne váltogassak oda meg vissza, ne keverjem a két nyelvet, amikor egy ilyen kötőszóhoz érek, akkor azt oroszul mondom, és akkor már oroszul is fejezem be.”

(2) „Hát, én ukránul úgy beszélek, hogy az inkább nevezhető makaróninyelvnek, mint ukránnak. Ha nem tudok egy szót ukránul, mondom oroszul, utána megint próbálkozok ukránul, kézzel-lábbal hadonászva hozzá, de ha nem megy, akkor megint oroszul kezdek beszélni.”

Idézés:

(3) „Nem győztük azt elvárni, mindig azt mondták, hogy szkoro domoj, igyos domoj, szkoro igyos domoj, de bizony a szkoro igyosbu három esztendő lett.”

P. Panykó Mária: *Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben*. Debrecen: Győrffy István Néprajzi Egyesület, 1993. 33. old.

(4) „–Az alezredes végignézett rajtunk, s elvörösödött képpel üvöltötte:

– Golij torsz, golij torsz! (Meztelen felsőtest, meztelen felsőtest!)”

Vári Fábián László: Tábori posta. *Együtt* 2006/4: 9. old.

Fordítás, ismétlés, magyarázat:

(5) „– Kérek egy Kárpáti Igaz Szót – mondom. – Kárpáti Igaz Szó ne je. Prodala optom – kapom a választ.

Bár szűkebb pátriánkban aligha szükséges, azért álljon itt szabad fordításban a válasz: „Kárpáti Igaz Szó nincs. Egy tételben eladtam.” *Kárpáti Igaz Szó* 2002. március 16., 3. old.

(6) „Fperod szpasziba, előre köszönöm, mondom, mnye bojitsza, hogy én nem félek.” Zelei Miklós: *A kettézárt falu*. Budapest: Ister, 2000. 81. old.

Státuszjelzés:

(7) „Ügyfél: – Még azt szeretném megérdeklődni, hogy ha valaki új házat épít, és be akarja vezetni a vizet, akkor ehhez milyen papírokat kell beadni?

Hivatalnok: – Melyik utcán? (...) Van-e az utcán víz, kanalizáció, csatorna? Akkor ide kell a

főmérnöknek, vagyis a főnöknek írni egy kérévenyt, hogy *прошу видання услуги для подключения к городской сети* [kérem a városi hálózathoz való csatlakozás engedélyezését].” Az idézett párbeszéd részlet jelzi: ha a formálisabb írásbeli nyelvhasználatra kerül sor, akkor már át kell váltani a többségi nyelv használatára.

Kizárás:

(8) „Amikor kicsi voltam, a szüleim, ha olyasmiről beszélgettek, amit nem szerettek volna, ha én is értsek, sokszor oroszul mondták. Egyszer, amikor szintén oroszul beszélgettek, én közbeszóltam: értem, amit beszéltek. Erre apu azt kérdezte: *Что я сказал?* Mire én: tojaskazal! Jót nevettek rajtam, máig mesélik, ha társaságban a gyerekkorunkról beszélgetnek.”

(9) „Vevő 1: Ez mi?

Eladó 1: Halva.

Vevő 2: Az micsoda? Élve nem lehet?

Eladó 2: *Дай йому покуштувати!* [Adjál neki megkóstolni!]

Eladó 1: Már annyit *покуштували*, що *майже не осталось*. [Már annyit kóstolták, hogy alig maradt.]”

A társalgás alaphelyzetének megváltozása:

(10) „Például, amikor találkoztam a barátnőmmel a városban. Elkezdtünk magyarul beszélgetni, de odajött egy ukrán ismerősünk, rögtön váltottunk, hogy ő is értse, és hozzá tudjon szólni.”

Szolidaritás:

Milyen nyelven szoktál beszélni nyelvi vegyes társaságban? kérdésre adott válasz:

„Hát attól függ, ha éppen ismerkedős kedvembe vagyok, és ha éppen orosz, akivel megismerkedek, akkor oroszul. Ennyi. De nagymamáékkal akkor is magyarul. Meg hát velük még azt se tehetem meg, hogy ha netán egy orosz van a társaságba, velünk együtt, aki nem beszél magyarul, nem tehetem meg, hogy oroszul beszélek. Legfeljebb majd mindig elnézést kérek, hogy csak azt mondtam neki, amit neked mondtam, vagy lefordítottam.”

Nyelvi játék:

(12) „Davaj, davaj, jobb volt tavaly, nem volt davaj. Remélem, csak olyat mondok, hogy nem akasztanak föl érte. Vagy ha fölakasztanak? Úgyis meg kell dögleni egyszer! Most erre megiszunk. Amíg az a zászló leng, addig az a törvény van! Igaz? Na isten, isten! Manyfeszt, manyifest, obmanuli ljudej feszt! Még nem hallottad? Manifest, manifest, becsapták az embert feszt. Nem ismerős? Csak mert nézel rám, mint Lenin a burzsoáziára!” Zelei Miklós: *A kettézárt falu*. Budapest: Ister, 2000. 156. old.

A kódváltás nemcsak az olyan kétnyelvű közösségekben természetes, mint az, amelyekben mi élünk. A 19. századi Oroszországban az arisztokrácia orosz–francia kétnyelvű volt, s a két nyelv használata a társalgás része volt. Ezt igazolja Lev Tolsztoj *Háború és béke* című regénye is. Az idézett részben Anna Pavlovna Scherer, a cárné udvarhölgye Vaszilij hercegehez fordul (Makai Imre fordítása):

„– Azt hittem, a mai estély elmarad. Je vous avoue que toutes ces fêtes et tous ces feux d’artifice commencent à devenir insipides.¹

– Ha tudják, hogy ön azt akarja, bizonyára elhalasztják – mondta a herceg, mint egy felhúzott óramű; esupa megszokásból is olyasmit mondott, amit nem is akart, hogy elhiggyenek.

– Ne me tourmentez pas. Eh bien, qu’a-t-on décidé par rapport à le dépêche de Novosilzoff? Vous savez tout.²

– Hogy is mondjam csak? – mondta a herceg rideg, unott hangon. – Qu’a-t-on décidé? On a décidé que Buonaparte a brûlé ses vaisseaux, et je crois que nous sommes en train de brûler les notres.”³

¹ Bevallom, ezek az örökös estélyek és tűzijátékok már-már kibírhatalanná válnak.

² Ne kínozzon. Nos, milyen vélemény alakult ki Novoszilcov sürgönye kapcsán? Ön mindent tud.

³ Milyen vélemény? Azt vélik, Bonaparte felégette hajóit, és én azt hiszem, mi is kezdjük felgújtani a magunk hajóit.

Teljesen másfajta társadalmi helyzetben játszódik és más típusú kódváltást mutat be F. F. Coppola *A keresztapa* című film első részében. Itt az Egyesült Államokban élő olasz bevándorlók olasz–angol kétnyelvűségéből láthatunk ízelítőt, például abban a jelenetben, amikor Al Pacino egy étteremben lelövi a rivális banda fejét és a rá vigyázó rendőrtisztet.

Al Pacino A keresztapa című filmben

A kétnyelvűek körében a kódváltás időnként egyfajta *nyelvi játék* forrása is lehet (12. példa).

A kárpátaljai magyar kétnyelvűek kódváltásai kapcsán meg kell említenünk azt az érdekességet is, hogy itt nemcsak két, hanem akár három nyelv: a magyar, az ukrán és az orosz is szerepelhet egyazon társalgáson belül.

Ebből a fejezetből kiderült, hogy a kódváltás (miként a kódválasztás) olyan eszköze a kétnyelvű beszélő kommunikatív kompetenciájának, melyet egyrészt:

a) saját kommunikációs stratégiáinak megfelelően használhat (pl. identitásjelzésre, rejtett üzenetek jelzésére), másrészt:

b) a nyelvi kompetenciájában, nyelvtudásában meglévő esetleges hiányokat is kitöltheti általa (pl. ha nem tud valamit elmondani az egyik nyelven, megteheti a másikon).

Vagyis a kódváltás olyan eleme a kárpátaljai magyar kétnyelvű beszélők nyelvi eszközeinek, mellyel számos esetben árnyalhatják, színesíthetik mondanójukat.

Márku Anita könyve a kárpátaljai magyarok nyelvválasztási és kódváltási szokásait írja le

A kódváltás kétnyelvű helyzetben olyannyira természetes tartozéka a nyelvhasználatnak, hogy viccekben is előfordul. Például:

Németországban egy orosz beül a kocsmába, és sorra rendeli a söröket. A pincérnek feltűnik, hogy nemcsak a sör fogy el a korsóból, de a karton alátét is. Amikor a következő sört kéri az orosz, nem visz alátétet. Mire a vendég méltatlankodva: – Kecszy nyet?

Vagy példaként álljon itt egy szlovákiai magyar vice, melyet Liszka József felvidéki néprajzkutató idéz egyik írásában:

Egy ember iszik egy csallóközi bányató vizéből. Meglátja egy másik, és rákiált:

– Úr Isten! Ember, ne igyon belőle, hisz mérgezett!

– Prosím? Čo hovoríte? (Tessék? Mit mond?)

– Pite pomaly, lebo je studená... (Lassan igya, mert hideg...)

Liszka József: Humor a népköltészetben. A falusúfolótól a városi viccig, különös tekintettel a „szlovákiai magyar viccre”. *Eruditio – Educatio. A Selye Jánoas Egyetem Tanárképző Karának tudományos folyóirata* 2008/4: 8.

A névhasználati és megszólítási szokások

A kétnyelvűség hatása a kommunikatív kompetenciában a névhasználati és megszólítási szokásokban is megmutatkozik. Ezt például az asszonynevekkel igazolhatjuk.

Magyarországon a névhasználatra vonatkozó törvények szerint a feleség a házasságkötést követően hatféle hivatalos névforma közül választhat (*Kis Éva* férjhez megy *Nagy Pál*-hoz):

Az említett asszonynévformákat (és a nem hivatalos *N. Kis Éva* változatot) *A magyar helyesírás szabályai* is rögzíti (159. pont):

„Az asszonynevek formái a jogi előírások szerint a következők: *Nagy Jánosné, Nagy Jánosné Kovács Anna, Nagyné Kovács Anna, Nagy Anna* és (ha valaki férjhezmenetele után is lánynevét tartja meg) *Kovács Anna*. – Bár nem hivatalos, használatos az *N. Kovács Anna* forma is.

A férj nevének *-né* képzős származéka és a leánykori név közé nem teszünk vesszőt, s a *szül.* rövidítés beiktatása is fölösleges: *Szabó Lászlóné Nagy Katalin* vagy *Szabóné Nagy Katalin* stb.”

a) a *-né* képzővel kiegészítve felveszi férje nevét: *Nagy Pálné*;

b) az előző változathoz hozzátoldja saját nevét is: *Nagy Pálné Kis Éva*;

c) a férj családnevéhez illesztett *-né* képzős névforma után használja saját család- és utónevét: *Nagyné Kis Éva*;

d) a férj családnevéhez saját utónevét kapcsolja (felveszi a férj családnevét): *Nagy Éva*;

e) megtartja leánykori nevét: *Kis Éva*;

f) a férj és a feleség saját családneve mellé kötőjellel csatolva felveszi házastársa családnevét: *Nagy-Kis Éva* vagy *Kis-Nagy Éva*; ezt a névformát nem engedélyezi a törvény, ha valamelyik házastárs családneve már eleve több elemből áll.

Magyarországon az a) változat, azaz a férj család- és utónevéhez kapcsolt *-né* képzős alak a leggyakoribb.

Az ukrainai asszonyok (így természetesen a kárpátaljai magyar feleségek is) A házasságról és családról szóló ukrainai törvény 19. cikkelye szerint a következő lehetőségek közül választhatnak:

1) a feleség felveszi a férj családnevét, megtartva saját utónevét: *Nagy Éva*;

2) a férj és a feleség saját családneve mellé kötőjellel csatolva felveszi házastársa családnevét: *Nagy-Kis Éva* vagy *Kis-Nagy Éva*; ezt a névformát nem engedélyezi a törvény, ha valamelyik házastárs családneve már eleve több elemből áll;

3) a feleség megtartja a leánykori nevét: *Kis Éva*.

Amint az asszonynevek használatát szabályozó magyarországi és ukrainai törvény összevetéséből kitűnik, az anyaországban legelterjedtebbnek tartott *-né* képzős névváltozatokat a kárpátaljai magyar asszonyok – ha itthon kötnek házasságot – legfeljebb a nem hivatalos magánérintkezésben használhatják. A keleti szláv nyelvekre ugyanis a *-né* képzős névformák csak körülírással (*жена Пала Надья* (orosz), illetve *жінка/дружина Пала Надья* (ukrán) = 'Nagy Pál felesége') fordíthatók le.

Mindebből következően a kárpátaljai magyar férjezett nők körében épp az a névváltozat a legritkább, amely Magyarországon a leggyakoribban fordul elő.

„...igen jelentős disztribúciós eltérés mutatkozik az egyes névtípusok között a magyarországi és a kárpátaljai gyakorlatot illetően. (...) Magyarországon messzemenően a *-né* képzős nevek többségben, tehát a *Kis Péterné* típusú nevek megterhelése a legnagyobb. (...) Kárpátalján kb. olyan nagy a d) típus megterheltsége, mint Magyarországon az a) típusé.” Debreceni Anikó – Balogh Lajos: Magyar asszonynevek a Kárpátalján. *Magyar Nyelv* XCI (1995): 340–345. old.

- van-e jogunk magyarul fordulni egy-egy hivatalhoz?
- kiírhatjuk-e magyarul is üzletünk, vállalkozásunk nevét?
- reklámozhatjuk-e magyar nyelven cégünk szolgáltatásait?
- kihirdetheti-e magyarul is határozatait egy magyarok lakta település önkormányzata?
- valóban nyelvében él-e a nemzet?
- milyen összefüggés van a kárpátjai magyarok anyanyelve és nemzeti azonosságtudata között?

ISBN 978-963-508-582-8

A nyelvészek ma már sokat tudnak arról, milyen alapvető demográfiai mutatókkal jellemezhető a Kárpát-medencei magyarság; konkrét adataik vannak a határon túli magyar nyelvváltozatok jellemzőiről; pontos ismeretekkel rendelkeznek arról, milyen nyelvi jogi helyzetben használatos a magyar nyelv az egyes régiókban; szakmailag megalapozott, saját kutatási eredményekkel is alátámasztható tanácsokkal tudnak szolgálni a kétnyelvűségről és annak hatásairól, a tannyelv-választásról, illetve ennek lehetséges következményeiről stb. Ám ezek a kutatási eredmények és ismeretek csak nehezen (vagy gyakran egyáltalán nem) jutnak el azokhoz, akik mindebből profitálhatnának.

Célunk, hogy a magyar nyelv kárpátaljai változatai kapcsán az elmúlt másfél évtizedben felhalmozott tudományos kutatási eredményeket tájékoztató és ismeretterjesztő szándékkal és formában egyetlen kötetben foglaljuk össze. Munkánk mindezen ismereteket szándéka szerint röviden, könnyen értelmezhető és áttekinthető módon, a nyelvészeti szakképzettséggel nem rendelkező művelt olvasót célközönségként tekintve mutatja be. Könyvünk egyfajta segédkönyve kíván lenni azoknak a szülőknek, akik tanácstalanok abban, milyen tannyelvű iskolát válasszanak gyermekük számára; azoknak a pedagógusoknak (s nem csak a nyelv szakosoknak), akik nap mint nap találkoznak a kétnyelvűség hatásaival tanítványaik nyelvi produkcióiban; azoknak a köztisztviselőknek (polgármestereknek, önkormányzati képviselőknek, helyi politikusoknak), akik egy-egy hivatalos határozat megszövegezése vagy közzététele előtt nem tudják eldönteni, kihirdethetik-e magyarul döntésüket; azon vállalkozóknak, üzletembereknek, akik szeretnék magyarul is kiírni üzletük nevét, hirdetni árukínálatukat és szolgáltatásaikat, megkötni szerződéseiket, ám nem tudják, van-e erre jogi lehetőségük; azon helyi politikusoknak, döntéshozóknak, akik nem tájékozottak a nyelvi emberi jogok területén. Ajánljuk továbbá könyvünket mindazoknak, akik érdeklődnek a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok, a Kárpátalján élő magyarok iránt.

